

Incompleet ABC van thema's, motieven en symbolen

De magie van Jan Fabre

tekst Kim Knoppers

Niet zelden raakt het werk van Jan Fabre (1958, Antwerpen) toeschouwers tot in de diepste vezels van hun lichaam. Hoe dat kan, ligt in het geheim besloten dat beeldende kunst heet en niet precies in taal te vatten is. Om er toch een beetje grip op te krijgen, kunnen we een ABC aanleggen van de thema's, motieven en symbolen die als een rode draad door zijn oeuvre lopen. In de combinaties daarvan ligt de betekenis van zijn werk verscholen.

Bic-Art/blauw Met de performance *Ilad-of the Bic-Art/The Bic-Art Room* (1981) begon Jan Fabre met het gebruik van een ongewoon artistiek materiaal: de blauwe inkt van een doodnormale Bic-balpen. Drie dagen lang verbleef hij in een witte ruimte die hij ononderbroken bekraste met blauwe strepen en vlakken. Hij beschikte over een bed, een bureau, een nachtkastje en voedsel, zodat een dagelijkse leefomgeving ontstond. Hier was een kunstwerk in wording, maar tegelijkertijd leefde de kunstenaar er ook zijn dagelijks leven: *Big Brother avant la lettre*. Het publiek beleefde de ervaring mee. De daad van creëren stond centraal, maar door de objecten die na de performance overbleven, ontstond er ook een verband met de meer traditionele beeldende kunst. Ze vervingen de aanwezigheid van de kunstenaar, maar zijn voor eeuwig verbonden aan de handeling waardoor ze zijn ontstaan.

Ooit werd de kleur blauw geassocieerd met zeldzaamheid en rijkdom. De kleurstof ultra-

marijn, gewonnen uit de lapis lazuli steen, afkomstig uit Afghanistan en China, was de duurste ter wereld. Renaissancekunstenaars zoals Michelangelo konden het zich niet permitteren en moesten wachten tot ze het van hun opdrachtgever kregen. Fabre pakte het slimmer aan. Hij vond zijn eigen blauw voor € 0,47 per vijftig stuks. Een nieuwe, plastische en glanzende kleur, niet voortkomend uit de verheven schone kunsten maar uit de dagelijkse negen-tot-vijf-kantoorcultuur.

Op televisie worden lege, blauwe vlakken gebruikt in nieuwsuitzendingen, vooral bij het weer. De weerman staat voor een leeg blauw vlak, maar de kijker ziet een weerkaart. Kunstenaars gebruiken zulke vlakken om ruimte te suggereren. Van een afstand lijkt het blauw in de tekeningen van Fabre op een monochroom kleurvlak, maar bij nadere bestudering bestaat het uit complexe ruimten waarvan de diepte moeilijk is in te schatten. De ontelbare lijntjes gaan een verbinding met elkaar aan en er

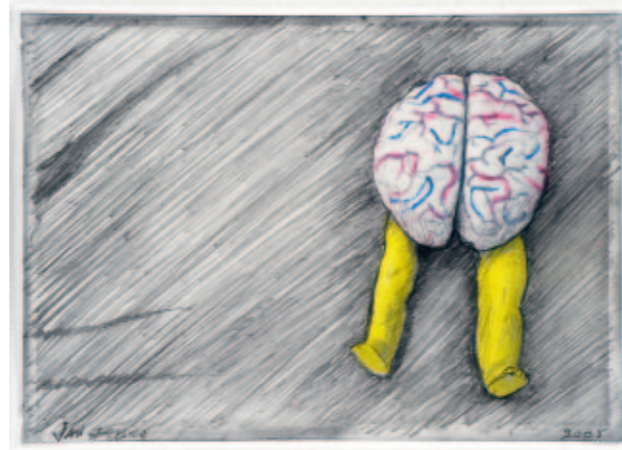

Tivoli, 1990, ©Angelos
Links: detail van Kasteel Tivoli.

'Wat kan ik anders doen dan wolken meten? De schoonheid van het nutteloze is maatschappelijk relevant'

Het toekomstige hart van barmhartigheid (...), detail, 2008, foto: Pat Verbruggen, ©Angelos.

Brein met poppenbenen, 2005, foto: Mario Gastinger, ©Angelos.

Het uur blauw (S.M.A.K.), 1988, foto: Dirk Pauwels, ©Angelos.

Links: Heaven of Delight, 2002, foto: Dirk Pauwels, ©Angelos.

doemen verschijningen uit het blauw op. Bijvoorbeeld in de serie *Het uur blauw* (1986/1987) waarin vleermuizen, ratten, slangen, pauwen en uilen zijn te ontdekken. (Zie ook: materialiteit; uur blauw)

Dieren 'De dieren, sprookjeselementen, het droomgevoel binnen mijn werk vormen een inleiding tot het verstaan van een vergeten taal. Het is een taal die we allemaal in ons dragen maar die we verdringen. Omdat deze taal de anarchie van de natuur in zich draagt. Het is een taal die een andere logica heeft dan onze geciviliseerde beschavingslogica. Het is een taal die dicht bij het wezen der dingen staat en een empathie heeft tegenover het leven. Die andere afspraken heeft over tijd en ruimte. Het is een taal van intensiteit, instinct en intuïtie.' (Zie ook: Hé, wat een plezierige zotheid; insecten)

Gesamtkunstwerk Fabre is een kunstenaar die hokjes overstijgt. Hij behoort niet tot een bepaalde stroming of groep en hij beperkt zich niet tot één kunstvorm. Zijn theatervoorstellingen zijn totaalervaringen die bestaan uit performance, tekenen, sculptuur, dans en muziek. 'Nadenken over het ene medium beïnvloedt het nadenken over het andere, het komt tenslotte allemaal uit één hoofd. Ik gebruik het ene medium omdat ik bepaalde ideeën niet kan uitwerken in het andere.' (Zie ook: tekenen)

Hé, wat een plezierige zotheid Tekenend als onderdeel van een installatie zie je in een werk uit 1987 met de raadselachtige titel *Hé, wat een plezierige zotheid*. Fabre plaatst zeven met Bic bekraste en met Scheldewater gevulde badkuipen naast elkaar. Erboven hangt hij zeven uilen van blauw Murano-glas. De uil staat voor naderend onheil, de wachter van de dood. Maar ook voor de wijze, zwijgzame observator van het krioelende leven op de grond. Ondanks zijn kennis houdt hij wijselijk zijn snavel en doorziet hij de schone schijn. *Hé, wat een plezierige zotheid* heeft iets kenmerkends voor zijn oeuvre: als geen ander heeft hij de souplesse om grote thema's te verbinden met luchtigheid.

Insecten Naast vleermuizen en uilen loopt de fascinatie voor insecten door zijn hele oeuvre. De verleidelijk glanzende schildjes van kevers zijn een materieel beeldmerk van de kunstenaar. Het dode materiaal maakt een zeer levendige indruk door de rijke schakering aan kleuren en de flonkering van de schildjes. Met de keverschildjes ontdekte Fabre opnieuw een materiaal dat niet eerder in de kunst was gebruikt. Het omvangrijkste en spectaculairste werk met insecten is *Heaven of Delight* (2002). Koningin Paola van België verzocht Fabre een werk te maken in de Spiegelzaal van het paleis in Brussel. Hij legde het plafond in met de groene pantsers van anderhalf miljoen Thaise juweelkevers. Het is barok, overdreven en bijna over de top.

Als 'vergulde' plafonds past het wonderwel in de voorname omgeving. De verhevenheid wordt geneutraliseerd door het materiaalgebruik. (Zie ook: materialiteit; kasteel Tivoli)

Jean-Henri Fabre De passie voor insecten komt van geen vreemde. Fabre is, zo gaat het verhaal, een nakomeling van de grote Franse 19e eeuwse entomoloog Jean-Henri Fabre (1823-1915). Het verre familielid schreef over de blauwe tijd. 'Wanneer de nachtdieren gaan slapen en de dagdieren ontwaken, is er in de natuur een moment van sublieme stilte waarin alles opensplijt, openbarst en verandert.' Dat moment is Fabre gaan zoeken. 'Het is een ruimte tussen dag en nacht, tussen leven en dood...' (Zie ook: insecten; uur blauw)

Kasteel Tivoli Zijn wens om op grote schaal te experimenteren met materialen komt nergens zo goed tot uiting als in *Kasteel Tivoli*. In 1990 'bebict' Fabre een heel kasteel. Meer dan 3000 m² zijdepapier, blauw bekrast door 150.000 blauwe Bic-pennen, bedekten de gevel van het kasteel. *Kasteel Tivoli* en *Heaven of Delight* zijn niet de enige grootschalige projecten. In 2000 pakte Fabre de klassieke zuilen van het universiteitsgebouw in Gent in met duizenden plakken ham. Door de witte vetrandjes en de roodschakeringen van het vlees ontstond een gemarmerd effect, dat wonderbaarlijk goed bij het klassieke gebouw paste. (Zie ook: Bic-Art/blauw; insecten; vleeswerken)

Lichaam Zowel in zijn beeldende kunst als in het theater is voor Fabre het lichaam middel en onderwerp tegelijk. Als een kunstenaar-almchemist transformeert hij zijn eigen lichaamssappen in kunst. Bloed, sperma, urine en tranen zijn voor hem materiaal om mee te tekenen. (Zie ook: materialiteit)

Materialiteit Fabre zoekt materialen die onconventioneel zijn. Belangrijk is de herhaling: het steeds opnieuw zetten van een blauwe lijn met de Bic-pen, het steeds opnieuw aanbrengen van een glanzende groene kever of een plak rauwe ham op een klassieke zuil. Het is een meditatieve handeling die het werk een rustige uitstraling geeft. (Zie ook: Bic-Art/blauw; insecten; vleeswerken)

Oude meesters Tussen de visuele wereld van Fabre en die van de Vlaamse meesters van de 15e en 16e eeuw zijn veel overeenkomsten. De onderwerpen vergankelijkheid, dood en terugkeer in een andere gedaante staan ook bij

Fabre centraal. En er is eenzelfde aandacht voor en virtuositeit met het materiaal. Daarnaast ligt een diepere, geestelijke dimensie besloten in het werk, die je pas ervaart als je bent gekomen van de verleiding door het materiaal. (Zie ook: materialiteit)

Project voor het nachtelijk grondgebied In zijn jonge jaren ontwerpt Fabre een aantal privétoonstellingen in de tuin van zijn ouderlijk huis. Hij plaatst een tent in de vorm van een grote neus (1979), waarin hij de sensaties van de omringende werkelijkheid probeert te verbeelden in een reeks tekeningen in schriftjes. Fabre brengt vele nachten in de tent door en ervaart de diepe stilte van de natuur. De onderwerpen zullen in zijn verdere artistieke activiteiten altijd terugkeren: metamorfosen en insecten. (Zie ook: insecten)

Tekenen 'Voor mij is tekenen de eenvoudigste manier om van een vierkant een vliegend tapijt te maken. Om van een insect een hemellichaam

te maken. Alles is mogelijk in een tekening.' Tekenen staat aan de basis van Fabres kunstpraktijk en is een bindend element tussen alle disciplines waarin hij zich beweegt. Hij heeft de mogelijkheid geschapen om op elk moment en waar dan ook aan het tekenen te slaan: een Bic-balpen, tranen, sperma of bloed is immers altijd voor handen. Zijn tekeningen zijn in vier groepen te verdelen. De ontwerptekeningen zijn functioneel. Het zijn schetsen voor decors voor theatervoorstellingen, sculpturen of performances. De tekeningen die voortkomen uit performances – actionele tekeningen – zijn bijvoorbeeld *Ilad-of the Bic-Art/The Bic-Art Room* (1981). Daarnaast zijn er de tekeningen die bijna sculpturen zijn. Ze zijn groot en kunnen aan de voorkant en achterkant bekeken worden, omdat ze los in de ruimte hangen. Of ze zijn echt driedimensionaal, zoals *Het Knipschaarhuis II* (1991) en *Huis van vlammen III* (1988). En natuurlijk heb je de autonome tekeningen, die niets anders zijn dan zichzelf. (Zie ook: Bic-Art/blauw; materialiteit)

*Ik, aan het dromen, 1978,
foto: Attilio Maranzano, ©Angelos.*

*De man die de wolken meet, 1998,
foto: Attilio Maranzano, ©Angelos.*

Uur blauw De tekeningenserie *Het uur blauw* (1986/1987) neemt een hele ruimte in beslag en er is geen verschil tussen voor- en achtergrond. Het uur blauw is het stille uur tussen de nacht en de dag, waarin de dieren nog kalm zijn, de bloemknopjes gesloten, de mensen op één oor liggen en de contouren van de dingen nog niet helder zijn. Het is een leeg uur, waarin alles nog mogelijk is. Maar ook een uur dat verhult wat er al is. Het uur blauw is een poëtische gedachte die Fabre ontdekte in oude manuscripten van Jean-Henri Fabre. (Zie ook: insecten, Jean-Henri Fabre)

Vleeswerken Fabre beschouwt de sculptuur *Ik, aan het dromen* (1978) als een van zijn sleutelwerken. Een man, gehuld in gouden punaises, zit achter een tafel. Zijn voeten ferm op de grond gepoot, zijn handen rustend op de tafel, het hoofd iets naar beneden gebogen. Het goud is van de onderbenen afgestroopt, het rauwe vlees van plakken ham aangebracht. Het is de voorloper van een reeks vleeswerken die het lichaam binnenstebuiten keert en het vlees gebruikt als huid en omhulsel. De latere

vleesjurken en vleeskostuums beschermen het naakte lichaam en zijn tegelijkertijd onderdeel van het lichaam. Bij sommige vleeswerken is het heel duidelijk dat ze van vlees gemaakt zijn. Bij andere is dat subtieler, zoals bij de hamzuilen in Gent. Toch valt er niet te ontkomen aan de penetrante geur, die steeds indringender wordt naarmate de tijd verstrijkt. Het werk moest al na zes weken worden afgebroken. Het dode vlees ging leven, maar was tegelijkertijd ook vergankelijk. (Zie ook: materialiteit, Kasteel Tivoli)

Wolken De sculptuur *De man die de wolken meet* (1998) is een goudvergulde man die op het dak van het Kröller-Müller Museum zal staan tijdens Fabres solotentoonstelling *Hortus/Corpus*. De man balanceert op een trapje en meet met een liniaal de wolken. Voor Fabre is dit een metafoor voor de kunstenaar die het onmogelijke in zijn werk wil vatten: de kunstenaar-wetenschapper die de werkelijkheid poëtisch verkent. 'Wat kan ik anders doen dan wolken meten? De schoonheid van het nutteloze is maatschappelijk relevant.'

Het Kröller-Müller Museum heeft van 10 april tot 4 september een omvangrijke tentoonstelling over en met de kunstenaar Jan Fabre. Achter de titel Hortus/Corpus – tuin (hortus) en lichaam (corpus) – ligt het universum van Fabre: het insect, de mens, de engel en het blauw van het eeuwig terugkerende moment waarop de nacht in de dag overgaat en leven ontwaakt.

De auteur heeft voor dit artikel diverse bronnen geraadpleegd: Hugo de Greef en Jan Hoet, Gesprekken met Jan Fabre, De Bezige Bij, 1993; Giacinto Di Pietrantonio, Jan Fabre/ Homo Faber. Tekeningen, performances, fotowerken, films, sculpturen en installaties, Mercatorfonds, 2006; Sigrid Bousset (ed.), Mestkever van de verbeelding. Over Jan Fabre, De Bezige Bij, 1994; www.angelos.be; www.e-fabre.com; www.musee-jeanhenrifabre.com

Column Keldermotten- bouillon met stuifzand

In Amsterdam komt iedereen ergens anders vandaan. Nou ja, bijna iedereen. Er zijn Amsterdammers in Amsterdam geboren. Uit Limburgse ouders of uit Duitsers. Er zijn nog een paar, laten we zeggen originele Amsterdammers, met het lijkige helaholaholladiee-accent, die niet weten dat je iets belangrijks ook in mooi Haarlems kunt zeggen. Nooit de Jordaan uit geweest. Plat Amsterdams lijkt op dweilen. Nijmeegs klinkt of ze daar altijd misselijk zijn. Gronings is prachtig. West-Fries, dat in de kop van Noord-Holland wordt gesproken, is lieflijk, het zingt. Venloos is niet te hebben, zuidelijker Limburgs is dan weer mooi. Volendams is onverstaanbaar maar grappig, Overijssels klinkt kloek. Veluws weet ik eigenlijk niet, maar ik heb reden tot vrezen, omdat ik er niet ver van weg woonde. Ik groeide op aan de andere kant van de Gelderse Vallei. Noordoost van ons de Veluwe, we konden het zien bij helder weer, wij hoog en droog op de kop van de Utrechtse Heuvelrug. In Rhenen sprak men Rhenens. Zo lelijk lukt zelfs Nijmegen niet. Ik had gedacht, toen ik 20 was, dat het snel voorbij zou zijn met streekgebonden talen. Omdat de Amsterdamse provo's, met wie ik me verbonden voelde, op een bekaakte woordvoerder na uit Den Haag, allemaal vrij normaal spraken en omdat ik dacht dat de provo's en ik Nederland van allerlei beklemming gingen verlossen. Streektaal is beklemmend. Als je het niet machtig bent. Zo een taal sluit anderen buiten.

Maar wat een vergissing. Het is sinds 1966 wel leuker geworden, maar niet dankzij ons, provo's. En Venlo spreekt nog steeds raar. Maar pas echt verbazend vind ik het moderne verlangen naar iets nieuws maar toch authentieks uit de streek. Streekproducten worden niet steeds zeldzamer, maar zijn in opkomst. Bij voorkeur moet het iets zijn dat je op kunt eten of kan drinken. Jam, sap, worst, geitenkaas, honing, kruidenmengsels en likeuren. Nooit scheerzeep, nooit schoensmeer. Het is geen koopwaar die al jaren op de markt is zoals Deventer koek, maar wordt nieuw verzonnen en heeft niets met traditie van doen of met grondstoffen die typisch bij de streek horen. Wilde zwijnen hebben het Vondelpark in Amsterdam al weten te vinden. Toch is er sinds kort Veluwse zwijnenstoverij in blik te koop. Maar omdat een kalfsragoutkokerij toevallig in Edam staat, wordt er ook typisch Edamse kalfsragout aangeboden. En alleen in Edam? Welnee, overal in Nederland in supermarkten.

De streekproductenhandel neemt het niet nauw. Gulpener bier komt nog typisch uit Gulpen en wordt gebrouwen met grondstoffen uit Limburg. Maar er zijn heel wat streekbieren te koop, overal in Nederland, die doodleuk in Duitsland gebrouwen worden.

Zo wordt er in Rotterdam een kruidenmengsel samengesteld met zeezout erdoor, dat als typische Maasvalleikruiderij verkocht wordt. Je hoeft er alleen een ander etiketje voor te laten drukken en je hebt er IJsselvalleikruiden van gemaakt.

Het is toeristenkneuterij. Geitenkaas is typisch kaas van geitenmelk en wilde zwijnenpaté is gemaakt van – moet je nou kijken, er zit ook gewoon roze varken door!

Streekproducten zijn helemaal niet typisch van de streek. Vreemd toch, dat we dat, ver van de stad, opeens zo graag willen. Iets authentieks uit Otterlo. Als ze daar vandaag gewoon Nederlands spreken, gaan ze vast alsnog een typisch Otterloos accent verzinnen.

Wouter Klootwijk

Wouter Klootwijk is journalist, columnist en kinderboeken-schrijver. Hij is onder meer bekend van de televisie-programma's *De Keuringsdienst van Waarde*, *Klootwijk aan Zee* en *De Wilde Keuken*. Ze gaan over de herkomst van en ontwikkelingen rondom ons eten.